

СПІЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЇ 1903 РОКУ ТА МОВИ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА: ЛЕКСИКА ВИСОКОГО СТИЛЮ

Виявлено спільні риси у використанні лексики високого стилю в мові творів І. Франка та в українських перекладах Біблії 1903 року, з'ясовано джерела використання церковнослов'янізмів та лексики староукраїнської мовної спадщини, а також проведено паралель між письменниками щодо названого процесу.

Ключові слова: лексика високого стилю, церковнослов'янізми, староукраїнська мовна спадщина, переклад Біблії.

Выделены общие черты использования лексики высокого стиля в языке произведений И. Франко и в украинских переводах Библии 1903 года, выяснены источники использования церковнославянизмов и лексики староукраинского языкового наследия, а также проведена параллель между передовыми писателями в названном процессе.

Ключевые слова: лексика высокого стиля, церковнославянизмы, староукраинское языковое наследие, перевод Библии.

The article revealed similarities in the vocabulary used in high style language texts of I. Franko and Ukrainian translations of the texts of the Bible of 1903. The common sources of using Church Slavonic old Ukrainian vocabulary and linguistic heritage are founded. The parallels between progressive writers P. Kulish and I. Franko are shown.

Keywords: high style vocabulary, Church Slavonic, old Ukrainian linguistic heritage, translation of the Bible.

Ще до виходу в світ першого повного перекладу Святого Письма українською мовою 1903 року Іван Франко переконливо стверджував, що «виданий Кулішем переклад для галичан не принесе зовсім ніякого пожитку вже хочби для того, що галицькі дяки і псалтирники далеко лекше розуміють церковний текст св. Письма, ніж той його переклад» [Ів. Фр., т. 41, с. 15]. Варто зауважити, що І. Франко виявився чи не першим із числа критиків Кулішевого біблійного перекладу, на який позитивно відгукнулося чимало філологів та богословів.

Про переклад П'ятикнижжя Мойсея він зауважував, що Пантелеймон Куліш, перекладаючи біблійні тексти українською мовою, «не вмів ніколи знайти границі між народною і церковною мовою»,

використовуючи такі церковнослов'янізми, як *рече*, *глагола* та ін. Не оминає І. Франко своєю критикою й «чудернацьку» українізацію власних імен, наприклад, *Мусій* замість *Мойсей*, *Сруль* замість *Ізраїль*, що інколи призводило до курйозних ситуацій [В. Фр., т. 41, с. 287, 328]. Так, спростування негативної і, як виявилось, – безпідставної Франкової критики знаходимо у К. Студинського, який стверджує, що в тексті Псалтиря 1871 року П. Куліш написав: «...вповає На Господа благий Израїль» – саме так і не інакше. Дослідник вважає, що І. Франко необачно повторив «злобну» вигадку галицьких русофілів, які таким чином вирішили поглузувати із власне ідеї перекладу Святого Письма народною мовою [6, с. 78].

На багато в чому несправедливу Франкову критику відгукнувся І. Пулюй, зауваживши, що П. Куліш знав не лише європейські мови (що свого часу зазначав і сам І. Франко), але й вивчав старогрецьку. Крім того, І. Пулюй звернув увагу те, що й сам І. Франко, перекладаючи окремі книги Біблії, також досить часто використовував слова церковнослов'янського походження [див.: 4, с. 36]. Так, до реєстру слів «Лексика поетичних творів І. Франка», укладеного на основі картотеки Словника мови письменника (керівник – професор І. Ковалик), входять такі лексеми церковнослов'янського походження, як *алилуя* (*аллілуйя*), *амінь*, *ангел*, *ангелик*, *ангелятко*, *ангельський*, *архангел*, *архангельський*, *архірей*, *архірейський*, *безстрасно*, *бистроуміє*, *бігущий*, *благати(-ть)* і похідні, слова з початковими *благо-*, *бого-* та багато ін. [1].

Саме церковнослов'янізми відіграли найважливішу роль у формуванні конфесійного стилю староукраїнської мови, адже значна частина церковнослов'янізмів, уже адаптованих на українському ґрунті, досить вільно входила до складу староукраїнської мови на правах синонімів і в багатьох випадках розцінювалася як книжна староукраїнська лексика й навпаки. А наприкінці XVIII століття запозичені українською мовою церковнослов'янські елементи «здебільшого замінюються народними утвореннями; залишаються тільки ті з них, що ввійшли і в розмовну мову» [5, с. 137–152].

На думку Ю. Шевельова, одним із практичних наслідків мовної програми П. Куліша було впровадження значної кількості архаїчної лексики (церковнослов'янізмів, полонізмів, лексем староукраїнської спадщини) до мови не лише перекладних, а й оригінальних творів. Церковнослов'янізми, «які становили спільне добро всіх частин

України», найбільше ставали Кулішеві в пригоді «в тих мовних джерелах старовини, які він розшукував і до яких жадібно припадав» [11, с. 29–31].

Стилістичну функцію церковнослов'янізмів у мові письменників кінця XVIII–XIX століття свого часу досліджували Ю. Шевельов (Шерех), зокрема у творах І. Котляревського та П. Куліша, В. Сімович, В. Русанівський – у творах Т. Шевченка. Про церковнослов'янську та староукраїнську спадщину в складі західноукраїнського варіанта літературної мови та в соціолекті освіченої верстви йдеться в низці праць Л. Ткач [7–10] та в наших дослідженнях [2; 3].

Мета статті полягає в тому, щоб виявити спільні риси використання лексики високого стилю в мові творів І. Франка та в українських перекладах Біблії 1903 року, з'ясувати джерела використання ними церковнослов'янізмів та лексики староукраїнської мовної спадщини, а також провести/заперечити паралель між письменниками в названому процесі.

Спільні риси лексикону І. Франка та П. Куліша простежуються, насамперед, на рівні лексем церковнослов'янського походження. Це явище виявляється на прикладі слів, що виступають назвами осіб, наприклад: *спаситель* – рятівник: *Оце Бог – спаситель мій: я вповаю на його й не збоюся* (Іс 12: 2); в одинадцятитомному «Словнику української мови» наводиться й лексема жіночого роду *спасителька* зі стильовою ремаркою *розм[овне]*, що ілюструється контекстом з твору І. Франка «Захар Беркут»: *Я не буду спасителькою Тухольщини* (СУМ, т. IX, с. 492).

До частовживаних у біблійному перекладі належать церковнослов'янські дієслова на позначення здатності говорити, висловлювати власні думки. Так, в одному з контекстів «Другої книги Мойсея» спостерігаємо вживання одночасно двох церковнослов'янізмів *ректи* та *глаголати*: *І рече їм: Се те слово, що глаголе Господь: Завтра субота в нас, опочивок святий Господеві* (2 М 16: 23).

У СУМ: дієслово *ректи* (стсл. *дѣвати* – говорити, сказати) – «промовляти» подане зі стильовими ремарками *заст.*, *поет.*, що підтверджується ілюстраціями з творів Т. Шевченка: *І плаче, плаче Ярославна В Путивлі городі. Й рече: – Вітрило-вітре, господине! Нащо ти вісиш..?* та І. Франка: *А пані, мов бездушна, у куточку Стояла німо, й слова не рекла* (СУМ, т. VIII, с. 497). Натомість церковнослов'янізм *глаголити* не входить до реєстру

«Словника української мови». У ньому зафіксовано лише іменник *глагол* – «мова, слово» зі спеціальним маркуванням *ц.-с.* та з ілюстративним контекстом із твору І. Франка: *От уст Твоїх я пальцем доторкнувся І вложу в них своїх глаголів жар* (СУМ, т. II, с. 78). Використання цього слова П. Кулішем простежуємо на прикладі його «Історичного оповідання»: *Учителем київської купки послідувателів проповідника глаголів живота вічного був сам він* (Куліш, с. 360).

Одним із частовживаних як І. Франком, так і П. Кулішем є іменник староукраїнської лексичної спадщини *принос* (*приніс*) – «те, що приноситься в жертву», наприклад:

<p><i>А диких розбишак за приноси з пожа- рів без сорому лицарством звало слав- ним, дарма, що й бусурмен і християн терзали, торгуючи в Криму ясиром православним</i> (Ів. Фр., т. 26, с. 167).</p>	<p><i>І буде йому всяка жертва підношен- ня з усяких сьвятих приносів, що приносять їх сини Ізрайлеві сьвя- щенникові</i> (4 М 5: 9).</p>
---	--

Можемо стверджувати, що це слово було типовим для пред- ставників української інтелігенції Галичини і Буковини, оскільки вживалося також і в мові періодичних видань, що підтверджується ілюстративним контекстом з матеріалів до словника «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.»: *З нашого народу, з єго приносу ідуть щедрі дари на волоські товариства* (МСБ, с. 294).

У «Лексиконі...» Памви Беринди слово *принос* входить до реєстрової частини словника, проте виступає поряд із церковно- слов'янським *приношеніє* і має вичерпне пояснення свого значення, пор.: *приносъ, приношеніє – доброволнаа офѣра, тоє, што бы- ває(тъ) приношено от богатства, от грошей. И те(ж) жертва, зарѣзанаа офѣра* (ЛБ, с. 99). До реєстру словника Б. Грінченка іменник *принос* входить зі значенням «приношеніє, пожертвова- ніє, жертва», що ілюструється текстом псалми в перекладі П. Куліша: *До небес драбину приставляють із молитов та **при- носів нечистих*** (Сл. Гр., т. 3, с. 429). «Словник української мови» маркує цей іменник як *розм[овний]* у значенні «те, що приноситься кимсь як дарунок; приносини»; ілюстративні контексти наведено з творів Панаса Мирного, Л. Мартовича і Дніпрової Чайки (СУМ, т. VII, с. 691). Порівнявши ці лексикографічні статті, можемо зробити висновок про те, що у формулюванні лексичного значення, яке подає СУМ, обійдено семи 'жертва', 'жертвний дарунок', 'Бог'. А саме вони виступають основою лексичного значення іменника *принос*.

У тексті перекладу Святого Письма використано синонімічні фразеологізми *приносити жертву* і *приносити принос*, наприклад: *І сталося по якомусь часі, що Каїн приносив Господеві жертву з польового вроджаю* (1 М 4: 3) – *Коли хто зміж вас приносити ме приніс Господеві від скоту, мусите приносити приніс ваш від товару й овечок та кіз* (3 М 1: 2). Тавтологія слів у звороті *приносити приніс* має у біблійному контексті стилістичну функцію (пор. *дарувати дари*). У «Словнику української мови» подається лише один із цих зворотів: *приносити (принести) жертву* – «зробити що-небудь заради когось, чогось» з ілюстративним контекстом із творів Лесі Українки (СУМ, т. II, с. 521).

Таким чином, можна стверджувати, що іменник *принос* належав до активно вживаних лексем староукраїнської спадщини, оскільки його зафіксовано у творах письменників – вихідців із різних територій України, наприклад: П. Куліша – представника Чернівщини, Лесі Українки – представниці Волинщини та в творах вихідців з Галичини І. Франка та І. Пулюя, який використав це слово у перекладі Псалтиря: *Тоді будуть тобі любі жертви правди, жертви цілопалення і приноси* (Пс 51: 19).

До паралельно вживаних лексем староукраїнської спадщини у творчості П. Куліша та І. Франка належать і прикметники *бутний* та *обичайний*, що позначають риси вдачі людини. У сучасній українській літературній мові лексема *бутний* засвідчена «Словником української мови» як діал[ектна] у значенні «пихатий, чванькуватий» з посиланням на ілюстративні контексти із творів представників західноукраїнського письменства І. Франка та О. Кобилянської: *Вона була горда і бутна, і її гнало, мов орла, вивинутися у висоту, і за те лежить тепер із розтрісканими крилами і ледве дише* (СУМ, т. I, с. 266), пор.:

Вони ж на нього звисока Гляділи й жартами бутними Принижували бідака (Ів. Фр., т. 2, с. 30);

Коли в кого буде син непокірливий і бутний, що не слуха голосу батька свого і голосу матері своєї (5 М 21: 18);
Що глиняна посудина, обтягнена нечистим сріблом, те саме бутні уста й злобнеє серце (Пр 26: 23).

Уживання цього прикметника в уже субстантивованому значенні спостерігаємо в Пулюєвому перекладі Псалтиря: *Ти погрозив бутним, проклятим, що відступають від заповідей твоїх* (Пс 119: 21).

Зауважимо, що твірний іменник *бута* подається у СУМі як зах[ідне] слово зі значенням «пиха», що ілюструється контекстом

із «Галицько-руських приповідок»: *Бута хоче прута* (СУМ, т. I, с. 264). На прикладі цієї словотвірної пари спостерігаємо непослідовне стильове маркування.

У «Словнику української мови» словотвірну пару *обичайний – обичайність* представлено з позначками *заст*[аріле] із такими значеннями: *обичайний* – «вихований» (без ілюстративного контексту); *обичайність* – «властивість за значенням обичайний» (ілюстративний контекст із творів І. Франка: *Се було свідоцтво,.. що Петро Гарасимів, 11 літ, скінчив однокласову школу в тім селі і проявив дуже добру пам'ять, цікавість і взірцеву обичайність*) (СУМ, т. V, с. 501). Як бачимо, СУМ відображає таке вживання слів *обичайний – обичайність*, яке в другій половині ХІХ століття було більш типовим для західноукраїнського мовного середовища, причому, не лише для Галичини, а й для Буковини. Проте за своєю природою воно належало не до вузьколокальних явищ, а виявляло збереження давнього традиційного лексикону української та польської шляхти, у якому простежувалися й німецькі мовні впливи (пор. укр. *обичай*, н. *obyczaj* – звичай, звичка, нориви, нім. *die Sitte* – звичай; укр. *обичайний*, н. *obyczajny*, *obyczajowy*, *заст.* – пристойний, ввічливий, шанобливий, моральний, добропристойний, нім. *sittig* – добре вихований, ввічливий, скромний; укр. *обичайність*, н. *obyczajność*, *obyczajowość*, *заст.* – пристойність, ввічливість, шанобливість, нім. *die Sittlichkeit* – мораль, моральність, н. *obczyaić*, *заст.* – навчати звичаїв, доброї поведінки (МСБ, с. 227).

«Словник української мови» фіксує й інший словотвірний варіант прикметника, більш типовий для Наддніпрянщини, пор.: *звичайний* – розм. «вихований, ввічливий». Це останнє з чотирьох поданих у словнику значень слова *звичайний*, що насправді є найдавнішим. Воно ілюструється контекстами з творів Т. Шевченка (*звичайні діточки*); з «Декамерона» в перекладі М. Лукаша (*дівчина звичайна та честива*); відтінок значення «уважний до кого-, чого-небудь, делікатний» наведено за твором Марка Вовчка (*у всякому ділі звичайні й обачні*) (СУМ, т. III, с. 477). Отже, уживши прикметник *обичайний* у перекладі «Книги Приповісток Соломонових»: *Жона обичайна славу здобуває; а трудящі приходять до богацтва* (Пр 11: 16), П. Куліш виступив як продовжувач культурно-писемної традиції української мови, синтезуючи те, що збереглося від цієї традиції на східних і західних українських землях.

Таким чином, спільні риси лексики мови творів І. Франка та українського перекладу Біблії 1903 року засвідчують використання церковнослов'янізмів як загальну письменницьку практику, починаючи від І. Котляревського і до наших днів. Адже всі видатні письменники намагалися зберегти елементи церковнослов'янської мови як зв'язну ланку із староукраїнською, наслідком чого став закономірний перехід церковнослов'янізмів у нову українську літературну мову.

Детальний порівняльний аналіз лексики високого стилю українського перекладу Біблії 1903 року та мови творів І. Франка, засвідченої в тлумачній частині «Словника української мови», переконує у відтворенні й збереженні зв'язків з традиціями розвитку літературної мови, з узвичаєними нормами слововжитку в українському освіченому середовищі кінця ХІХ – початку ХХ століть. Як і в текстах перекладів, так і в мові творів І. Франка використано й збагачено стильовий потенціал церковнослов'янізмів, які засвоїлися в староукраїнській книжній мові, а також в народнорозмовному мовленні.

На наш погляд, у наступному виданні «Словника української мови» його реєстр і словникові статті варто було б доповнити лексикою конфесійного стилю та розширити відповідними контекстами з творів таких українських письменників, які б представляли якомога повніше територіальні координати цього процесу. Адже церковнослов'янізми належать до спільної спадщини як для західно-, так і для східноукраїнського варіантів літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття. А тому дослідження цього шару слів необхідне як з погляду його ролі в лексичному протиставленні цих двох варіантів, так і з погляду їх історичної спорідненості. Не менш важливою є й перспектива церковнослов'янізмів у сучасній українській літературній мові.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

1, 2, 3, 4, 5 М – Перва, Друга, Третя, Четверта, П'ята книга Мойсея // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – Відень: Виданне британського і заграничного біблійного товариства, 1903. – Перевидано: К.: Рада, 2000. – С. 1–206 (цифра після позначки г.[лави (в оригіналі – голови)] вказує на її порядок, в.[ірша] – так само).

Ів. Фр. – Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наук. думка, 1976–1986.

Іс – Книга пророка Ісаїї // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – Відень: Виданне британського і заграничного біблійного товариства, 1903. – Перевидано: К.: Рада, 2000. – С. 605–655 (цифра після позначки г.[лави (в оригіналі – голови)] вказує на її порядок, в.[ірша] – так само).

Куліш – Куліш П. О. Твори: в 2 т. / П. О. Куліш. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / [вступ. ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; ред. тому М. Д. Бернштейн]. – 752 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).

ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський / П. Беринда. – К., 1627 (Надрук. з київського видання 1627 р. фотомех. способом / [підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К.: Наук. думка, 1961. – 272 с.

МСБ – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – Чернівці: Рута, 2000. – Ч. 1: Матеріали до словника. – 408 с.

Пр – Книга приповісток Соломонових // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – Відень: Виданне британського і заграничного біблійного товариства, 1903. – Перевидано: К.: Рада, 2000. – С. 570–593 (цифра після позначки г.[лави (в оригіналі – голови)] вказує на її порядок, в.[ірша] – так само).

Пс – Пулюй І. Молитовник. Псалтир / Іван Пулюй / [за заг. ред. проф. В. Шендеровського]. – К.: Рада, 1997. – 271с. (після умовного позначення Пс перша цифра означає число піснi за порядком, друга – вірш).

Сл. Гр. – Словарь української мови: в 4 т. / [упоряд. з додат. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1905–1907. – Перевидано: К.: Наук. думка, 1996.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Лексика** поетичних творів І. Франка. – Львів, 1996. – 263 с.
2. **Мороз Т.** Церковнослов'янська лексика в мові Юрія Федьковича та історичні аспекти її стилістики / Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 274–275: «Слов'янська філологія». – С. 221–228.

3. **Мороз Т.** Актуальність мовного досвіду П. Куліша та І. Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови / Т. Мороз, Л. Ткач // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Сер. «Філологія». – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – Вип. 6. – С. 122–133.
4. **Німчук В.** Українські переклади Святого Письма / В. Німчук // Das Ukrainische als Kirchensprache (Українська мова в церквах). – Slavische Sprachgeschichte / Herausgegeben von Michael Moser. – Band 1. – Wien, 2005. – С. 15–64.
5. **Русанівський В. М.** Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1985. – 232 с.
6. **Студинський К.** Листування і зв'язки Пантелеймона Куліша з Іваном Пулюєм / К. Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. 22. – Ч. 2. – LXXXVI с.
7. **Тарновецька-Ткач Л.** До історії церковнослов'янізмів у мові українських освічених верств (за текстами листів і щоденників ХІХ – початку ХХ ст.) / Л. Тарновецька-Ткач // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Вип. 5. – С. 246–257.
8. **Тарновецька-Ткач Л.** Стильовий статус церковнослов'янізмів в українській літературній мові Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Тарновецька-Ткач // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 296–304.
9. **Ткач Л.** До проблеми впливу духовно-книжної культури на формування фразеологічного фонду української мови / Л. Ткач // Біблія і культура: зб. наук. статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 4. – С. 272–278.
10. **Ткач Л.** Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Ткач // Біблія і культура: зб. наук. статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2004. – Вип. 6. – С. 405–419.
11. **Шевельов Ю.** Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.

Надійшла до редколегії: 06.12.2012